

FALKENBERG JAN – teolog, polityk i polemista, ur. ok. 1365 w Falkenbergu (Sokolniki nad Drawą), zm. ok. 1435 prawdopodobnie we Wrocławiu.

Studiował artes liberales na Uniwersytecie Praskim, uzyskując w 1381 licencjat, a w 1384 magisterium, po czym rozpoczął studia prawnicze. W latach 1385–1386 studiował teologię na Uniwersytecie Wiedeńskim. W 1386 wstąpił do zakonu dominikanów w Kamieniu na Pomorzu. Po studiach teologicznych w zakonnym seminarium duchownym, wykładał w dominikańskim studium generalnym w Krakowie (1398–1400), w Kolonii (1400–1404), a po magisterium był regensem w Krakowie (1404–1408).

Ważniejsze wydania pism F.: *Tres tractati dati iudicialiter in concilio Constanciensi*, wyd. L. E. Du Pin (w: *Ioannis Gersoni opera*, An 1707, V 1013–1032); *Liber de doctrina potestatis papae et imperatoris*, wyd. M. Dobrzyński (w: *Starodawne prawa polskiego pomniki*, Kr 1878, V 195–232); *De renuntiatione papae*, wyd. kryt. G. Sommerfeld (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 31 (1910), 421–427); *Satira contra haereses et cetera nephanda Polonorum et eorum regis Jagel*, wyd. kryt. Z. Włodek (MPhP 18 (1973), 51–95); *De monarchia mundi*, wyd. kryt. W. Seńko (MHFS 9 (1975), 1–292; wyd. z komentarzami pt. *Krakowska redakcja J. F. „De monarchia mundi”*, Wwa 1986);

SPÓR Z MATEUSZEM Z KRAKOWA. F., występując jako obrońca Kościoła i władzy papieskiej, w 1404 wdał się w spór z Mateuszem z Krakowa, bpem wormackim i prof. Uniwersytetu w Heidelbergu, piętnującym nadużycia kurii rzymskiej w dziele *Moyses Sanctus* (wyd. kryt. W. Seńko pt. *Mateusza z Krakowa „De praxi Romanae Curiae”*, Wr 1969). Po wytoczeniu mu przez Mateusza z Krakowa procesu w Trybunale Rzymskim o zniesławienie, napisał traktat *De monarchia mundi*, skierowany do papieża Grzegorza XII. Polemizował w nim z poglądami przeciwnika i autorów pokrewnych traktatów (Pawła Włodkowica *Speculum aureum de titulis beneficiorum* a także *De symonia* oraz Dantego Alighieri *De monarchia*). Nie wiadomo, jaka była ostateczna sentencja wyroku w procesie Mateusza z Krakowa z F., ale należy przypuszczać, że raczej niekorzystna dla F., który opuścił Rzym. Wskutek konfliktu z Mateuszem z Krakowa, F. został usunięty z Polski przez przełożonego klasztoru krakowskiego Jana Biskupca. Udał się do Pragi,

pełniąc tam w latach 1406–1409 obowiązki prof. teologii w klasztorze św. Klemensa.

KRYTYKA GRZEGORZA XII. W Pradze F. przyłączył się do przeciwników Grzegorza XII. Wystąpił przeciw niemu w opublikowanym w 1408 traktacie *De renuntiatione papae*. W. Seńko we wstępie do edycji *De monarchia mundi* (XXXIX) odrzucił powszechnie przyjętą opinię, że F. w tym traktacie przeszedł na stanowisko koncyliarystów. Wg Seńki, pismo wyraża jedynie reakcję głęboko dotkniętego człowieka, wymierzoną przeciw temu, kto w jego mniemaniu obraził go i poniżył. F. nazwał Grzegorza XII notorycznym wiarołomcą, krzywoprzysięzcą, gorszyicielem maluczkich i zwodzicielem ludu chrześcijańskiego. Postulował jego depozycję, w sprawach władzy papieskiej natomiast wyrażał te same poglądy, które zawarł w *De monarchia mundi*. Z badań Seńki wynika, że dzieło to w dużym stopniu – formalnie i treściowo – zależne jest od *De ecclesiastica potestate* (1302) Idziego Rzymianina, chociaż F. nigdzie wyraźnie o tym nie wspominał. W związku ze sprzeciwem wobec Grzegorza XII, F. został wezwany na tzw. sobór w Pizie (1409) i brał udział w opracowaniu tezy o ewentualnym pozbawieniu władzy papieża (Grzegorza XII) i antypapieża (Benedykta XIII) oraz o wyborze nowego papieża. Ok. 1410 opuścił Czechy, a w 1411 został powołany na urząd inkwizytora w Magdeburgu na obszar Saksonii i Turynii. Występował wówczas przeciwko joannicie Janowi Sweydelerowi z Paczkowa, kwestionując zasadność odpustów, które ten proklamował z polecenia papieża Aleksandra V. W 1414 F. został przeorem w Wartburgu, zmuszony jednak wkrótce do opuszczenia klasztoru i prowincji, osiadł w Toruniu. Potem wyjechał do Paryża, gdzie uzyskał doktorat z teologii.

PASZKWIL PRZECIWIW POLSCE I KRÓLOWI. Jak piszą m.in. J. Fijałek, R. Świętochowski, Z. Mazur, F. będąc w Toruniu, z inspiracji Krzyżaków pragnących zemsty po bitwie grunwaldzkiej, napisał przeciw Polsce i królowi pol. paszkwil pt. *Satira contra haereses et cetera nephanda Polonorum et eorum regis Jagel*. Zdaniem L. Ehrlicha, paszkwil nie został napisany w Prusach, lecz w Konstancji i nie w okresie 1411–1414, lecz jesienią 1415. Najprawdopodobniej była to jedna z dwóch zamówionych i opłaconych przez Krzyżaków replik na skierowane przeciw nim konkluzje Pawła Włodkowica (drugą replikę napisał niejaki Jan Frebach). Paweł Włodkowic godził w samo

istnienie zakonu krzyżackiego, którego działalność uważał za niezgodną z Ewangelią. F. w odwecie domagał się unicestwienia króla Władysława Jagiełły oraz Polaków, jako heretyków i bezbożników łączących się z poganami przeciw zakonowi chrześcijańskiemu. Polakom należy odebrać byt państwowy, nawoływał, wyzuć ich z wszelkich praw i wydziedziczyć z zajmowanej ziemi. Wszyscy – pisał F. – którzy zabijają Polaków jako „obmierzłych heretyków i psów bezwstydných, idą do nieba”. Poszli tam również ci, którzy w walce z Polakami zginęli. Ci natomiast, którzy ich wspomagają, będą potępieni. Nie można ich także rozgrzeszyć bez specjalnego indultu papieskiego.

Paszkwil F. był tak prymitywny i absurdalny, że Krzyżacy nie przyznali się do niego, tak jak to uczynili odnośnie do repliki Jana Frebacha. F. rozpowszechnił go jesienią 1416 w Konstancji, wraz z traktatami *Tres tractati dati iudicialiter in concilio Constanciensi*, napisanymi w obronie Jana Petita, który głosił teorię o dopuszczalności mordu na tyranach i usprawiedliwiał zabójstwo dokonane w 1407 na Ludwiku Orleańskim. F. występował w nich też przeciw Janowi Garsonowi i Piotrowi z Ailly. Wymienione traktaty napisał z inspiracji stronnictwa burgundzkiego. To jego przedstawiciele pomogli mu rozpowszechnić na soborze w Konstancji *Satyre* przeciw Polakom. Franc. królewskie stronnictwo orleańskie natomiast, które dążyło do potępienia na soborze doktryny Jana Petita i było oburzone na F. za jego pisma popierające Burgundów, przejąwszy paszkwil przeciw Polakom, dostarczyło go, prawdopodobnie jesienią 1416 pol. poselstwu, które pod przewodnictwem abpa Mikołaja Trąby przybyło do Konstancji w związku ze sporem z Krzyżakami.

PROCES PRZED SOBOREM. Po zapoznaniu się pol. delegacji z treścią paszkwilu i z pokrewnym mu treściowo traktatem *Liber de doctrina potestatis papae et imperatoris*, abp Mikołaj Trąba w imieniu pol. delegacji wytoczył F. proces przed soborem nie tylko o obrazę króla i narodu pol., lecz również o fałszywą doktrynę. Komisja do Spraw Wiary, po replice Pawła Włodkowica, potępiła 11 zdań zawartych w *Satyrze* jako heretyckie i poleciła osadzić F. w więzieniu. Wyrok przyjęły większością członków wszystkie nacje (łącznie z niem.) oraz kolegium kardynalskie. Jednak do ostatecznego potępienia F. jako heretyka nie doszło. Kryła się za tym działalność stronnictwa burgundzkiego, akceptującego ze względów politycznych doktrynę Jana Petita i obawiającego się, że potępienie F. doprowadzi automatycznie do jej potępienia. Stronnictwo

to, otoczone opieką cesarza Zygmunta Luksemburczyka, z którym nowo wybrany papież Marcin V bardzo się liczył, widział w nim bowiem głównego sprzymierzeńca w walce z husytyzmem, skutecznie opóźniało wykonanie wyroku w sprawie F. Dopięło tego, że Marcin V zwlekał z zatwierdzeniem wyroku. Mogło to mieć poważne konsekwencje polityczne w sporze Polski z zakonem krzyżackim, gdyby *Satyra* i jej autor nie zostali potępieni przez sobór oraz papieża. Na ostatniej plenarnej sesji soborowej 22 IV 1418, poselstwo pol. wystosowało memoriał, w którym zapowiedziano, że jeżeli nie nastąpi żądane potępienie, Polska zaapeluje do przyszłego soboru powszechnego. Gdy i to nie przyniosło oczekiwanego efektu, Polacy zgłosili 1 V 1418 pisemny akt zapowiadanej apelacji. Próby jej uchylenia nie powiodły się. Marcin V przekazał sprawę paszkwila nowej komisji papieskiej, która orzekła (1418), że *Satyra* F. jest fałszywa, przeciwna dobrym obyczajom, gorsząca, buntownicza, krzywdząca, „uszy pobożne obrażająca” i zostaje skazana na podarcie oraz podeptanie (ale nie na spalenie, jak domagała się pol. strona). Każdy, kto ją będzie czytał lub przechowywał, zostanie obłożony klątwą. Generalna kapituła dominikanów skazała F. na dożywotnie więzienie. W latach 1417–1424 skazaniec przebywał w rzymskim Zamku św. Anioła. Oficjalnego odwołania *Satyry* dokonał 17 I 1424 i wtedy Polacy odwołali swoją apelację do przyszłego soboru. Bulla Marcina V *Ea quae pro extirpandis erroribus*, wydana 10 I – na tydzień przed odwołaniem F., przywracała do czci króla pol. i pol. naród.

Ważną funkcję w procesie F. odegrał teolog wiedeński Mikołaj z Dinkelsbuehl, powołany na członka Komisji Wiary, która pracowała nad wyrokiem w sprawie *Satyry*. Powierzono mu przygotowanie specjalnej opinii (przechowała się w rpsach – München, Universitätsbibliothek Fol. 84, f. 55r–62r; Wien, Nationalbibliothek 3296, f. 298v–302v i została wydana drukiem w: *Acta Concilii Constanciensis*, Mr 1928, IV 352–432 (nr 438–454), 249–254). Mikołaj z Dinkelsbuehl najpierw wyjaśnił pojęcia. Rozróżnił zdania heretyckie i błędne w wierze od zdań, które mogą do herezji prowadzić. Jego zdaniem, *Satyra* F. nie jest heretycka, chociaż niektóre jej zdania trącą herezją, a niektóre są gorszące, podburzające i niesprawiedliwe. Stanowisko Mikołaja z Dinkelsbuehl miało charakter kompromisowy i ono w ostateczności zaważyło na wyroku.

Po odwołaniu błędów F. otrzymał przebaczenie od króla Władysława Jagiełły i wyszedł na wolność. Wrócił do Torunia, gdzie działał jako pomocnik inkwizytora Piotra Wichmana. Za zredagowanie skargi na krzyżackiego proboszcza Andrzeja Pfaffendorfa został w 1430 usunięty z terytorium zakonu krzyżackiego. Przebywając potajemnie w Gdańsku (1431), przygotowywał materiały do wytoczenia Krzyżakom procesu o popieranie herezji. Prawdopodobnie uczynił to w postaci skargi, którą wniósł na Sobór Bazylejski w 1431. Po powrocie z soboru mieszkał do końca życia prawdopodobnie we Wrocławiu.

B. Bess, *Johannes F. OP und der preussisch-polnische Streit vor dem Konstanzer Konzil*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 16 (1896), 446–464; G. Sommerfeld, *Johann F., Ord. Praed. Professor der Theologie und Publizist des 15. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für katholische Theologie* 39 (1915), 803–805; J. Fijałek, *Dwaj dominikanie krakowscy: Jan Biskupiec i Jan F.*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, Lw 1925, I 271–348; R. Świętochowski, *PSB VI 355–357*; S. Bełch, *Scriptum denunciatorium errorum Satyrae Joannis F. OP*, w: *Sacrum Poloniae millennium*, R 1955, II 165–192; L. Ehrlich, *Rektor Paweł Włodkowic. Rzecznik obrony przeciw Krzyżakom*, Kr 1963; S. Bełch, *Paulus Vladimiri and His Doctrine Concerning International Law and Politics*, II, Hg 1965; A. F. Grabski, *Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Wwa 1968, 340–347; Z. Włodek, *Odnaleziona „Satyra” F.*, *Studia Historyczne (Kr)* 14 (1971) z. 4, 477–491; *F. Jan*, w: *Historia nauki polskiej*, VI: *Dokumentacja bio- bibliograficzna* (oprac. L. Hajdukiewicz), Wr 1974, 152; H. Boockmann, *Johannes F. Der Deutsche Orden und die polnische Politik*, Gö 1975; tenże, *Jan F. i jego obrona zakonu krzyżackiego*, *Zapiski Historyczne* 41 (1976) z. 4, 61–75; K. Górski, *Nowa praca o F.*, *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie* 20 (1976), 561–569; S. Dobrzański, *F. Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, Wwa 1981, I 451–452; S. Wielgus, *Edycja kwestii „Utrum omnis assertio alicui veritati catholicae repugnans, haeretica sit censenda” z „Quaestiones super Matthaem” Mikołaja z Dinkelsbuehl, zawierającej jego pogląd w sprawie „Satyry” Jana F.*, *AM* 4 (1983), 5–58; J. Krzyżaniakowa, *Koncyliaryści, heretycy i schizmatycy w państwie pierwszych Jagiellonów*, Kr 1989; Z. Mazur, *EK V 25–26*.

Stanisław Wielgus